

Met name worden die van de Klaasomes op Ameland, het Klausjagen in Zwitserland en Sinterklaas in Oostenrijk behandeld.

In deel II wordt de stelling uitgewerkt dat de duivels van deze feesten en maskerades eigenlijk gedemoniseerde doden of doden in duivelsvermomming zijn. Ook heidense goden werden als duivels afgeschilderd. In dit verband wordt vooral de 'Wilde Jacht' met de heidense godin Diana belicht. De Diana-traditie werd in de middeleeuwen in verband gebracht met Nicolaas. Janssen laat zien dat de beide feesten inderdaad dezelfde functie en onderdelen hebben, zoals het nachtelijk bezoek en het heimelijk geschenken geven. Daarnaast bespreekt hij in dit deel ook nog de rol van de doden in Indo-europese feesten, in het Germaanse winterfeest en in oude tradities van nieuwjaarsfeesten. Parallel met de demonisering van de doden in de christelijke cultuur wordt ook die van heksen, kettters, joden en moren uiteengezet. Dit soort zijsporen maakt het geheel er niet overzichtelijker op.

Deel III gaat in op de vraag wat de kerk voor de voorchristelijke dodencultus in de plaats stelde en in welke mate de oude tradities en ideeën doorwerkten in de nieuwe. Door het achterwege blijven van kerkelijke dogmatische uitspraken over de dood, konden de voorchristelijke gebruiken de christelijke praktijk, zowel in het westen als in de orthodoxe kerk, meer beïnvloeden dan eigenlijk de bedoeling was. In de laatste vier hoofdstukken wordt de status van de doden in de religieuze repectievelijk niet-religieuze verhaaltraditie bestudeerd. Weer bewandelt de auteur hiermee paden die de verhaallijn niet ten goede komen.

Het boek is voorzien van een uitgebreid, 21 pagina's tellend notenapparaat, een bibliografie en register. Het register helpt in het vinden van de weg in een overvloed aan, overigens interessante, anekdotes, feiten, namen en gegevens. Maar deze 12 pagina's lange bladwijzer is meer dan nodig om uit de brij van gegevens wijs te worden. De reden van de onoverzichtelijk ogende indeling vormt het gebruik van losse, eerder in volkskundige tijdschriften verschenen artikelen. Een integratie van deze opstellen in een verhelderende opzet en met weglating van de vele zijsporen, zou de leesbaarheid zeker ten goede zijn gekomen. In een slotopmerking komt de auteur nog wel terug op een van de uitgangspunten van het boek, namelijk de hypothese van de gedemoniseerde doden, maar een afrondende opmerking betreffende de Nicolaas uit de titel ontbreekt.

Lianne Damen

L. Giebels, ed., *Zeven eeuwen Rijnlandse uitwatering in Spaarndam en Halfweg. Van beveiliging naar beheersing* (Leiden: Hoogheemraadschap van Rijnland, Hilversum: Verloren, 1994, 190 blz., f40,-, ISBN 90 72381 05 X).

Het renoveren en vernieuwen van het boezemgemaal te Spaarndam en de vervanging van het boezemgemaal te Halfweg, waarbij het oude gemaal de functie van museum kreeg, is voor het hoogheemraadschap Rijnland aanleiding geweest opdracht te geven voor dit werk. Acht schrijvers beschrijven in chronologisch geordende hoofdstukken, aan de hand van archiefstukken van het hoogheemraadschap en de aldaar aanwezige kennis, 700 jaar geschiedenis van deze twee zeer oude boezemgemalen.

L. Giebels geeft in de inleiding een overzicht van hetgeen de lezer kan verwachten en zij maakt melding van de veranderde visie op het ontstaan van het hoogheemraadschap Rijnland sedert het standaardwerk van S. J. Fockema Andreae, 'Hoogheemraadschap van Rijnland', zo'n zestig

jaar geleden verscheen. Anders dan Fockema Andreae meende, is het Rijnland niet in Spaarndam, doch veel zuidelijker ontstaan. In het hoofdstuk 'Spaarndam in het kader van Rijnlands ontstaan' (13-28) gaat Van der Linden hier nader op in en wordt aan de hand van archiefstukken het ontstaan van het Spaarndamse sluisencomplex rond 1255 uiteen gezet. Van Dam geeft in 'Spuien en heien. Innovatie en de rol van de stedelijke elite bij sluisbouw te Spaarndam in de 15e eeuw' (29-47) een beschrijving van voor die tijd nieuwe technieken en wijst er op dat een regionaal georiënteerde elite belangen had bij een goed functionerende uitwatering te Spaarndam. Voorts zet zij uiteen hoe stedelijke ervaring en kennis in de sluisbouw werden toegepast. Van Amstel-Hórák is door archiefonderzoek tot de conclusie gekomen dat in de zestiende eeuw de macht van de dijkgraaf en hoogheemraden achteruit ging. Zij gaat in het hoofdstuk 'Nieuwbouw van twee sluisen in een benauwde tijd: Halfweg 1556-1558' (47-75) bovendien in op de bouw van een nieuwe houten sluis en de eerste stenen sluis in het midden van de zestiende eeuw. Dolfing doet in 'Commissarissen hoogheemraden van het Haarlemmerkwartier: professionalisering in bestuur en beheer' (76-99) verslag van de bestuurlijke besluitvorming in de achttiende eeuw, waarin—na de taakverdeling in de zeventiende eeuw—gebruik werd gemaakt van efficiëntere administratie. Jeurgens gaat in 'De bouw van de stoomgemalen te Spaarndam en Halfweg in het midden van de 19e eeuw' (100-118) nader in op de besluitvorming een eeuw later, toen de Haarlemmermeer ten gevolge van inpoldering als boezem verloren ging en daardoor veel meer water moest worden verwerkt. Hij besteedt veel aandacht aan de technische ontwikkelingen die de keuze van een stoomgemaal in de jaren veertig van de vorige eeuw met zich bracht. Giebels beschrijft in 'Rijnland en de aanleg van het Noordzeekanaal; afscheid van de natuurlijke lozing' (119-143) de gevolgen van de aanleg van genoemd kanaal en, in samenhang daarmee, de invloed van getijdewerking en de benodigde verfijnde waterbeheersing ten behoeve van de landbouw. Het hoogheemraadschap kwam hierbij in een eigenaardige positie doordat de dijkgraaf tevens directeur was van de maatschappij die het Noordzeekanaal aanlegde, terwijl beide tegengestelde belangen hadden. In het hoofdstuk 'Van bode tot beeldscherm. Facetten van Rijnlands waterbeheer in de 20e eeuw' (145-169) geeft Riemens aan hoe in de laatste decennia het gebruik van verbeterde technieken op het gebied van bemaling, de automatisering en de communicatie, een gewenste toenemende verfijning van het boezembeheer mogelijk maakten. Den Heyer besluit het boek met 'Enige technische gegevens over de renovatie van het gemaal Spaarndam' (169-175).

De redactie is er goed in geslaagd een samenhangend geheel van hoofdstukken bijeen te brengen. De auteurs, van wie helaas niet wordt vermeld op welke wijze zij zijn verbonden met de waterschapswereld en/of Rijnland, zoals in het voorwoord wordt gesteld, bieden de lezer in heldere hoofdstukken een uniek beeld van de geschiedenis van de uitwatering in Spaarndam en Halfweg. Hoewel de auteurs niet de geschiedenis van het hoogheemraadschap Rijnland als geheel beschrijven, hetgeen niet is beoogd, krijgt de lezer toch enig inzicht in de ontwikkeling van het werkterrein in brede zin. Daarbij wordt een interessant beeld geboden van de besluitvormingsprocessen en belangen die daarin een rol hebben gespeeld. Enige kritische noten ten aanzien van het functioneren van het hoogheemraadschap zijn niet geschuwd.

De schrijvers geven er blijk van, notitie te hebben genomen van eikaars werk en bewijzen dat veel aandacht voor techniek niet in de weg hoeft te staan aan de toegankelijkheid voor een breed publiek, dat weinig bekend zal zijn met het werkterrein van een hoogheemraadschap. Duidelijk wordt gemaakt hoe bepaalde aspecten, zoals industriële vernieuwingen bij het watertransport, het veranderende gebruik van gronden en de uitbreiding van de woonconcentraties, elk hun invloed hadden op de ontwikkeling van het werkterrein van het hoogheemraadschap van beveiliging tegen het water tot de tegenwoordige beheersingstaak. De hoofdstukken

zijn voorzien van afbeeldingen en goed gedocumenteerd door middel van noten. Een literatuurlijst ontbreekt echter.

Simone Wijna

J. W. Sap, *Wegbereiders der revolutie. Calvinisme en de strijd om de democratische rechtsstaat* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1993; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1993, 440 blz., f89,-, ISBN 90 01 77640 X).

In 1847, een jaar voordat in het *Communistisch Manifest* werd gesproken over het spook der revolutie, publiceerde Guillaume Groen van Prinsterer zijn *Ongeloof en revolutie*. Voor Groen was het revolutionaire denken ontsproten aan de Verlichting en de Franse revolutie: liberalisme, socialisme en communisme waren als loten van dezelfde stam geworteld in de leer van volkssoevereiniteit. Via Burke, Von Haller en De Maistre greep hij terug op het door Bodin geformuleerde *droit divin*; de van God afgeleide soevereiniteit. Deze impliciete verbinding van volkssoevereiniteit met ongelooft, die anderhalve eeuw heeft gediend als paradigma van de antirevolutionaire staatkunde in Nederland, is gebaseerd op een historische vergissing. Zo stelt J. W. Sap in zijn rechtshistorische dissertatie *Wegbereiders der revolutie*. Uitgangspunt van deze studie die is bekroond met de jhr. mr. A. F. de Savornin Lohmanprijs, vormt Abraham Kuypers nog altijd intrigerende these (1898) dat tussen de 'protestantse' beginselen van de drie historische landen van de politieke vrijheid — Nederland, Engeland en Amerika — en de 'atheïstische' volkssoevereiniteit van het revolutionaire Frankrijk, een historische scheidslijn bestond.

Meer dan Groen bewust van het feit dat Bodins leer eertijds was geformuleerd als een katholiek antwoord op de calvinistische kritiek op het absolutisme, trachtte Kuypers als het ware een deel van de revolutionaire erfenis af te zonderen van de antirevolutionaire kritiek. Daarmee werd een neocalvinistische traditie uitgevonden die het zestiende-eeuwse recht van verzet van de 'monarchomachen' of vorstenbestrijders uit de kring van Calvijn door trok via de Nederlandse Opstand, de 'glorious revolution' en de 'Pilgrimfathers' tot de puriteinse idealen van de Amerikaanse vrijheidsoorlog. Een traditie die tegelijk een legitimatie bood voor Groens in wezen 'ultramontaanse' leer van de antithese tussen humanisme en christendom, die rond de eeuwwisseling door Kuypers tot fundament van de christelijke coalitiepolitiek werd omgesmeed: de 'organische' vrijheid kon worden omarmd, waar de 'natuurrechtelijke' liberaliteit diende te worden afgewezen.

Deze dichotome beeldvorming berustte in hoofdzaak op Kuypers' dialectiek en onderhield geen relatie met de historische werkelijkheid, zo wordt in dit proefschrift nog eens duidelijk vastgesteld. Iets soortgelijks gold overigens ook voor latere correcties van antirevolutionaire juristen en filosofen als Gesine van der Molen, Bruins Slot en Mekkes, die tegenover de gezagsidee der calvinistische monarchomachen het socialistisch étatisme terugvoerde op Robespierre en zelfs tot Lodewijk XIV. Pas ver na de oorlog (met als cesuur de Nieuw-Guinea kwestie) zou met name Bruins Slot de omgekeerde conclusie trekken en via Hotman breken met de gezagsideologie van Colijn en Dooyeweerd. Deze ontluisterende ontwikkeling heeft in zekere zin met het hier besproken boek een eindpunt bereikt. Waar Van der Molen en anderen toch nog vasthielden aan de verbinding van ongelooft en revolutie, wenst Sap namelijk aan te tonen dat de leer van de volkssoevereiniteit niet aan het jakobinisme maar aan het calvinisme zelf is ontleend. Ironisch genoeg brengt dit hem dicht in de buurt van de